

biografer

som finns och fanns

Skandiabiografens salong bjuder på flera arkitektoniska detaljer och överraskningar. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

Ett flertal av de tidiga biograferna i Stockholm är idag rivna eller har fått ge plats för ny verksamhet. Men ännu kan vi glädjas åt tämligen välbevarade salonger som Skandia på Drottninggatan och nyöppnade Rio i Hornstull. Av de förlorade biograferna finns dock ännu minnet kvar av tunga ridåer, lysande neonskyltar och stumfilmsorkestrar.

Artikelförfattare: Hans Öjmyr

Röda kvarns exklusiva salong med kolonner och pilastrar. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

För inte så länge sedan var Stockholm full av biografier. Här fanns de så kallade premiärbiograferna där de stora nya filmerna visades och de mindre kvartersbiograferna, där litet äldre eller mindre publikdragande filmer gick. Flest biografier fanns det på 1940- och 50-talet. År 1950 låg det enligt en uträkning 108 biografier inom det område som idag är Stockholms stad. I Kurt Berglunds *Stockholms alla biografier* kan man läsa att Stockholm hade flest biobesökare någonsin år 1956, då inte mindre än 16,8 miljoner biobesök gjordes i staden! Idag är läget annorlunda.

De flesta äldre biografier är nedlagda eller rivna och blott ett fåtal finns kvar. I denna artikel vill jag helt kort fästa uppmärksamheten på några av stans äldre biografier; i någon visar man fortfarande film, i andra kan man shoppa eller spela roulette och några, slutligen, kan vi bara besöka i fantasin genom att se på fotografier.

De första offentliga filmvisningarna i Stockholm ägde rum redan 1896 på Djurgården. Den franske fotografen Charles Marcel visade »Rörliga, kolorerade Fotografier i naturlig storlek«. I affischen framgick tydligt: »Aldrig förut sedt här i Stockhom!« Året därpå, 1897,

ägde den stora Stockholmsutställningen rum på Djurgården och i en del av utställningsområdet uppfördes en filmvisningslokal, i vilken man bland annat kunde se en film av Kung Oskar II som invigde utställningen. Vid denna tid kallades filmvisningarna vid olika namn, det fanns ännu inget svenskt begrepp som var standard. Marcells filmer gick att beskåda i en kinematograf och 1897 års filmer visades på utställningen i en vitagraph, för att senare flytta till Lumières kinematograf på Kungsträdgårdsgatan. Det fanns också animatografer, teatrografer, wargrafer, motografer m.fl. – för oss idag okända benämningar.

De märkliga namnen hängde samman med tekniken, d.v.s. vilken sorts filmprojektor som användes. År 1904 öppnades en filmlokal på Blanchés etablissemang och i denna användes en visningsapparat av märket Royal Biograph. Därmed hade huvudstaden en *biograf* och från och med denna tid kunde vi börja gå på *bio* i Stockholm.

De tidigaste biograferna var många men ganska små. I denna biografens – och filmens – barndom var det ett minst sagt blandat utbud som erbjöds biosökaren. Filmerna var heller inte så långa som vi är vana vid idag. Historiska iscensättningar kunde blandas med brandkårens uttryckning, kungligheter, stadsvyer och sagolika illusioner. När filmerna blev längre och publiken hade börjat vänja sig vid det nya mediet kom långfilmer med sammanhängande handling, även om filmen måste delas upp i flera rullar, så att det krävdes pauser mellan akterna. I Stockholm började de första större biograferna iordningställas på 1910-talet.

Skulptur i Röda kvarns salong. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

Röda kvarn i Sveasalen

År 1912 öppnade Stockholms första stora biograf under namnet Röda kvarn i Sveasalen. Namnet var taget från Paris Moulin Rouge och ägaren till den nya biografen var Svenska Biografteatern, som vid denna tid dominerade den svenska filmmarknaden, såväl gällande filmproduktion och import av filmer som biografier. Lokalen som togs i anspråk låg på Hamngatan och var en tillbyggnad till det gamla Sparreska palatset, som senare revs för att ge rum åt Nordiska Kompaniet. Salongen kallades Sveasalen och hade tidigare varit både teater, konsert- och varietélokal. Den stora salongen rymde 800 personer och liknade i mångt och mycket en klassisk teatersalong. På gårdsfasaden, ut mot Hamngatan, stod en illuminerad väderkvarn vars armar sakta snurrade. Men lyckan blev inte långvarig, redan efter dryga året revs fastigheten och biografen fick tillfälligt söka sig en ersättningslokal innan den nya Röda kvarn stod färdigbyggd.

Röda kvarn på Biblioteksgatan

Om teatern i hög utsträckning tilltalade en borgerlig publik, så befann sig biografernas besökare vid denna tid längre ner på samhällsstegen. Det kunde nog hända att fint folk gick på bio, men företeelsen vidladdades av en enkel folklighet som inte helt överensstämde med det etablerade samhällets värderingar. På 1910-talet kom allt fler filmer med dramatisk handling och gränsen mellan teater och film började suddas ut – även om filmen fortfarande var stum och fick ackompanjeras av en orkester. Det är därför föga förvånande att den första stora biograf som byggdes i Stockholm – och således inte inrymdes i en befintlig byggnad – blev ganska lik en teater och därtill med en synnerligen diskret entré.

Nya Röda kvarn invigdes 1915. Invi- gningen lockade till sig en mängd berömdheter och aftenens huvudfilm var Mauritz Stillers *Madame de Thèbes*. Filmerna ackompanjerades av en orkester som satt placerad i ett orkesterdike. Biografen, som i det mesta påminde om en teater, rymde 863 platser och var sobert elegant in i minsta detalj. Två satta granitkolonner bar upp ett bjälklag på vilket biografens namn stod inskrivet. Foajéerna var vackert inredda med antikiserande väggfält, kolonner och pilastrar. På övre våningen fanns en foajé som i mycket utgick från ett gustavianskt formspråk. Salongen hade en parkett med öppen mittgång och läktare längs med sidoväggarna. Pelare, träboaseringar, dekorationsmåleri och en vacker ridå bidrog till en exklusiv biografmiljö som inte tidigare hade funnits i Stockholm.

Röda kvarn behöll länge sin exklusiva karaktär av premiärbiograf. Den renoverades och byggdes med jämna mellanrum om för att slutligen upphöra som biograf år 2005. Idag inryms en shoppinggalleria i den före detta biografen. Mycket av en biografens karaktär utgörs av det suggestiva mörkret och den iscensatta belysningen. Det är därför en ganska omtumlade upplevelse att besöka den gamla salongen idag och i dess kraftiga belysning i fantasin försöka återskapa den forna magi som där en gång rådde.

Palladium

Röda kvarn var Svenska Biografteaterns juvel, men den konkurrerande film- distributören Skandinavisk filmcentral ville uppföra något lika exklusivt, kanske rentav än mer påkostat. Platsen som valdes var central i dåtidens Stockholm, hörnet av Kungsgatan och Vasagatan. Väg i vägg med Oscarsteatern uppfördes Palladium som invigdes 1918.

Palladiums invigdes under tidigt 1900-tal, då biografernas salonger fortfarande påminde mycket om en teater. Foto: okänd, SSM.

I fastigheten inrymdes Svenska biografteaterns kontorshus och en bio vars storlek, prakt och dekorativa måleri gjorde den till något enastående. 1 240 personer rymdes i salongen, vilket var lika mycket som på Operan. Palladium var en av Stockholms ledande bioografer och den största filmsuccén var givetvis *Borta med vinden*, som 1941–1942 gick 47 veckor i sträck! Framför husets fasad restes en upplyst kuliss av godset Taras huvudbyggnad. När Palladium byggdes härskade dock fortfarande stumfilmen, men den var den första bio i vilken en ljudanläggning installerades 1929.

Salongens storlek och rikedom påminde, liksom Röda kvarn, mycket om en teater och vid denna tid, det tidiga 1900-talet, var inte heller skillnaden så tydlig mellan de olika konstarterna. Ridå fanns, liksom proscenium, med

vilket menas den arkitektoniska inramningen av »scenöppningen«. Eftersom filmvisningarna krävde ständiga byten av filmrullar behövde salongerna tändas några gånger per föreställning. Vid dessa pauser eller mellanakter såg publiken salongen upplyst och i de längre pauserna kunde man gå omkring i foajéerna, dricka eller äta något, för att sedan återta sin plats. Det fanns alltså gott om tid för publiken att närmare studera de vackra lokaliteter den befann sig i. En annan likhet med teatern var orkestern som ackompanjerade filmerna.

Från och med 1950-talet började det gå sämre för Palladium. Likt andra bioografer utsattes den för konkurrens från tv:n, men det som även drabbade denna bio var att stadens kommunikationer lades om, så att bion hamnade en bra bit från tunnelbanestationerna. Den en

gång så centralt belägna biografen kom att ligga litet i skymundan. År 1987 gavs den sista filmföreställningen och därefter gick fastigheten på Kungsgatan skiftande öden till mötes. Sedan 2003 finns här Casino Cosmopol. Innan det öppnades gjordes en omfattande renovering och mycket av det som var övermålat och överbyggt har åter kommit fram i ljuset.

Skandia

En biograf som alltjämt fungerar som en sådan är Skandia på Drottninggatan, en arkitektonisk juvel inom svensk 20-talsklassicism, invigd år 1923. Till skillnad från Röda kvarn och Palladium, som byggdes i nya fastigheter, inrymdes Skandiabiografen i en äldre fastighet från 1800-talet och täckte såväl bottenplanet som gården. Enligt de ursprungliga planerna skulle Skandiabiografen

ha invigts redan 1919, det vill säga året efter att det enorma Palladium hade öppnats några kvarter längre ner på Kungsgatan. Av olika anledningar kom bygget inte igång förrän 1922 och arkitektuppdraget hade då övergått till Gunnar Asplund. Ett flertal konstnärer var engagerade i utsmyckningen av biografen, bland dem Hilding Linnqvist, Leander Engström och Einar Forseth. Tillsammans skapade de en biograf som bjuder på många arkitektoniska detaljer och konstnärliga överraskningar. Inte minst intressant var salongens tak, där lampklot hängde ojämnt placerade och på olika höjd under ett blått takvalv. När salongen var mörklad och kloten lyste skapade de en känsla av rymd. I taket hängde även en orgelförstärkare på vilken gudinnan Luna satt på en månskära med en lyra i handen.

När Skandia öppnade kunde salongen ta emot 852 biobesökare och var därför med denna tids mått en halvstor bio. Trots sin arkitektoniska berömmelse undgick inte heller Skandia tidens förändringar. År 1968 bytte den namn till Look, som behölls till 1991 då den åter-

fick sitt ursprungliga namn. Många små förändringar har genom åren gradvis omvandlat färg, material och utseende i Skandia. Idag sker en successiv återställning och konservering av salongen och foajén.

Draken

Biografboomen fortsatte på 1930-talet och i början av decenniet slog ljudfilmen igenom. För biograferna fick detta en omedelbar konsekvens eftersom orkestrarna inte längre behövdes och mängder med musiker blev arbetslösa vid denna tid. På Kungsholmen invigdes biograf Draken 1938 och på fasadens krön lyste en drake, signerad Rudolf Persson.

Draken ger på många sätt uttryck för den estetik som präglade biograferna på 1930-talet. Närheten mellan gatan och biografen betonades av ett flertal glasörrar och glaspartier. Ljuset inifrån biografen, liksom neonljus och annan ljusskyltning strax utanför, bidrog till att bion fick en festlig prägel i stadsbilden. I bions inre försvann många av de väntrum, foajéer, promenoarer och annat som hade funnits i de äldre litet

Skandiabiografens promenoar. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

mer teaterlika biograferna. I Draken är även salongens väggar avsmalnande mot filmduken, vilken också är ett uttryck för 1930-talets biografarkitektur. Till skillnad från de tidigare nämnda biograferna var Draken aldrig någon premiärbiograf, trots att salongen var stor och rymde över tusen besökare. Den kom istället att karaktäriseras som »stadsdelsbiograf«.

En blick in i Drakens salong ger något helt nytt vid handen. Över åskådarna spänner sig sex fanérklädda korgbågar och bakom varje båge doldes belysningen som indirekt upplyste salongen. Bågarna och den avsmalnande salongen drog blickarna till det färgsprakande draperiet som hade formgivits av Isaac Grünewald och naturligtvis föreställde en drake.

Rio

Från och med 1940-talet byggs det inte så många nya stora biografer i Stockholm. I takt med att staden växte

Idag ligger Casino Cosmopol i biografen Palladiums lokaler på Kungsgatan. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

Biografen Draken kröns än idag av neondraken signerad Rudolf Persson. Foto: Göran Fredriksson, 1996, SSM. (Bilden är beskuren.)

tillkom dock flera mindre biografier i nya bostadsområden. En av 40-talets kvartersbiografier i innerstaden finns fortfarande kvar, Rio på Hornstulls strand. En biograf vars namn börjar på »Ri« ingick i den så kallade Ri-kedjan, som fick sin första biograf i Stockholm med Rialto på Sveavägen i slutet av 20-talet. Rio vid Hornstull invigdes 1943 med *Vägarnas folk gör revolt*, med Ronald Reagan i en av rollerna. För många är Rio känd som Kvartersbion, en liten lokal biograf vars verksamhet upphörde för bara något år sedan. Idag har driften övertagits av Folkets hus och parker och 2009 ska bion återinvigas. Bland annat kommer filmer i 3D att då kunna visas.

Rio är en relativt liten biograf och hade ursprungligen plats för 401 personer. Baldakinen över entrén finns fortfarande kvar och de vackra mahogny- och rödboksklädda väggarna i foajén är välbevarade.

Fontänen

Som tidigare nämnts nådde Stockholms biografier sin numerära kulmen på 1950-talet och 1956 slogs publik-

rekord med 16,8 miljoner biobesök. Samma år invigdes Fontänen i Vällingby centrum som ett lekfullt exempel på 50-talets arkitektur. Entréfasaden har en skärm av guldmosaik som på kvällen, likt en fontän, ska glittra i lampornas sken. Ovanför lyser en neonskylt som idag har blivit kompletterad med SF:s rundel till höger. I den ursprungliga salongen, som rymde 502 platser, var stolarna klädda med apelsinfärgat tyg och taket ovanför var målat i vita och ljusblå fält. På väggarna hängde stora lyktor med smala midjor och på ridån syntes ett abstrakt mönster.

Fontänen var vid starten en premiärbiograf, men efter några år blev den en förortsbio, som visade filmer som redan haft premiär på de större biograferna inne i staden. För ett par år sedan genomfördes en antikvarisk upprustning av lokalerna samtidigt som fyra nya salonger tillfogades under gatunivå. Neonskylten sitter kvar men idag heter bion, eller biograferna, Filmstaden Vällingby.

Drakens färgsprakande draperi, formgivet av Isaac Grünewald. Foto: Göran Fredriksson, 1996, SSM.

Källor:

Många har forskat i och skrivit om Stockholms biografteater. Nedan följer ett axplock ur den litteratur som behandlar ämnet. För den som söker ett uppslagsverk där biografteatern listas och beskrivs är Kurt Berglunds *Stockholms alla biografteater* en omistlig källa. Kjell Furberg täcker i *Svenska biografteater* in hela riket, men många Stockholmsbiografteater finns självklart med.

Berglund, Kurt, *Stockholms alla biografteater. Ett stycke stockholmshistoria från 90-tal till 90-tal*, Stockholm 1993

Eklund, Hans och Lindström, Lars, *Kvartersbion. Filmen kom till Stockholm. Kvarterskinematograf och biografteater*, Stockholm 1979

Ericson, Anna-Karin, Brunskog, Maria (text), Fredriksson Göran (foto), "Svärdfisken 2.

Skandiateatern, byggnadshistorisk inventering och vårdplan", byggnadshistorisk rapport 2004:1
Fallenius, Peder, *Storbiografens miljöer* (diss.)
Uppsala universitet, 2003

Furberg, Kjell, *Svenska biografteater*, Stockholm 2000
Furhammar, Leif, *Filmen i Sverige. En historia i tio kapitel*, Höganäs 1991

Reichmann, Claes, "Biografen Fontänen i Vällingby. Restaurering av modernismens material", i *Byggnadskultur 3*, 2002

Wickman, Mats, *Från biopalats till Casino. En resa genom Stockholms nöjeshistoria*, Stockholm 2003

Ovan, höger: Fontänens salong som ingår i Filmstaden Vällingby. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

Nedan, höger: Biografen Rio i Hornstull återinvigs under 2009, då bl.a. filmer i 3D kommer att kunna visas. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

Röda kvarn

Biblioteksgatan 5
Invigdes 1915
Arkitekt: Edward Bernhard
Konstnärlig utsmyckning: Carl J. Bonnesen (skulptur)

Palladium

Kungsgatan 65
Invigdes 1918
Arkitekter: Georg Hagström och Frithiof Ekman
Konstnärlig utsmyckning: Olle Hjortsberg, Filip Månsson

Skandia

Drottninggatan 82
Invigdes 1923
Arkitekt: Gunnar Asplund
Konstnärlig utsmyckning: Leander Engström, Stig Blomberg, Hilding Linnqvist, Alf Munthe, Nils Friberg, Ivar Johnsson, Gunnar Torhamn

Draken

Fridhemsplan 25–27
Invigdes 1938
Arkitekt: Ernst Grönwall
Konstnärlig utsmyckning: Isaac Grünewald, Rudolf Persson

Rio

Hornstulls strand 3
Invigdes 1943
Arkitekt: Albin Stark

Fontänen

Vällingbyplan 7
Invigdes 1956
Arkitekter: Sven Backström och Leif Reinius
Konstnärlig utsmyckning: K.-G. Andersson